

BŘETISLAV HORYNA

SVOBODA ČLOVĚKA V POLYPARADIGMATICKÉ SPOLEČNOSTI

Při uplatnění estetizujících hledisek se dějiny evropského filosofického myšlení jeví jako setrvalé okrášlování žité nesvobody variacemi na ideu svobody. Platí-li, jak říkal J.-P. Sartre, že člověk je dějinami člověka, platí též, že idea svobody je dějinami žité nesvobody. Spjata s myšlenkou pokroku získala brizanci legitimované nesvobody a přešla do právních řádů moderních společností, pověřena kompenzovat skrytou, živočišnou, nejistotu s ohledem na budoucnost. Nejpozději od sklonku 19. století jsme si jisti svobodou; překonali jsme dějiny a dostali je do vlastních rukou. Vydali jsme je sami sobě a učinili je danými, tedy určitými. Jejich určitost je popsána, vědecky vyhodnocená, fixovaná v textech, v řeči masových médií, v postavě funkcionáře, člověka politického, který je sám nejvyšším a sobě dostatečným znakem svobody, ve výkonu manažera, který ví, že vyšší obrat přináší vyšší stupeň svobody, v truchlivé komičnosti filosofů, kteří jako na slovo vzatí zbožiznalci vydávají expertízy o nepoživatelnosti životních forem, odlišných od té naší. Nevyhnutelnost svobody nás všechny přivádí na jednu loď¹, syntézu všech možností a vůlí, imaginární pospolitost, vzešlou z teze o svobodě.

Domov svobody: loď, trasa, sextant, kormidlo, správný vítr. A konečně možnost vypořádat se již zde, z moci naší spravedlnosti, se všemi odpírači svobody, s lidmi delirantními, to jest takovými, kteří vybočují z dráhy rozumu; homo delirus. Do podpalubí je jen pár kroků a ještě blíž k roubení, za nímž spolehlivě ztěžkne pohyb i myšlenka. Soudcové jsou čisti, protože loď je nečistá. Ať vypluje z kteréhokoli přístavu – a kdo by dokázal spočítat, odkud již všude svoboda vyrážela na cestu – vždy se na ni vetřou „snobští hrdinové (nebo chovanci rozpuštěného blázince)...a jenom z touhy po originalitě překračují mez snesitelného nepohodlí a zahrávají si se smrtí“². Ubožáci, kteří nepochopili mystérium cíle, velikou inscenaci směřování, spásnou roli vize ani mirakulózní působení sjednocujícího ideálu, díky němuž se v jednotném rytmu zařezávají všechna vesla do hladiny nutnosti, kterou je třeba projít. S arogancí, jež může infikovat, hovoří o policejní ostraze ducha, kterou by chtěli prolomit zaklínadlem gradování adjektiv: prý ještě něco lepšího, dokonalejšího, lidštějšího, přiměřenějšího. Sankci proti nim pak ani nemůže vést zášť, snad pouze slitovná útrpnost. Domov svobody: loď žárlivě strážející, pohybující se okrsek permanentního rituálu očisty.

Nekřivdíme však lodníkům. Člověk je rád pasažérem, velmi rád by se nechal převézt, vydán zabezpečující a zklidňující mocí jiných. Je zvyklý být transportován a vyhledává možnosti nechat se transportovat. Zřídka jde přitom pouze o pohodlí, to snad, nechává-li se mediálně přenášet do jiných světů a jiných obrazů, dostává-li možnost optické účasti na telerealitě přímého přenosu³ jiných životů a jiných smrtí, na něž lze otevřenými očima pohlížet a nic nevidět. Mnohem častěji ovšem bere v potaz i nepohodlí, omezenost pohybu v beztak ohraničeném prostoru lodi i jeho totální prosvícenost syntetickým, věčně svítícím světlem vůdčí a současně všepronikající kontrole sloužící ideje. Prostor a jeho charakteristiky jsou nepodstatné. Naopak, „je-li prostor tím, co zamezuje, aby se všichni nacházeli na tomtéž místě“⁴, je nutný právě transport, překřížení prostoru, nadějeplná cesta z reálného času za účtostí budoucí blaženosti. Oběti jsou pak nejen

¹ Srv. P. Sloterdijk, *Im selben Boot. Versuch über die Hyperpolitik*, Frankfurt 1993.

² Srv. A. Bioy Casares, *Morelův vynález*, Praha 1988, s. 37.

³ Srv. P. Virilio, *Rasender Stillstand*, München - Wien 1992, s. 19.

⁴ Srv. tamtéž, s. 116 - 117.

očekávatelné a plně na místě, ale nadto jakoby ztrácely status oběti. Nenesou v sobě nic z násilného smířování ani z mysterijního povznesení, leda neměnně recentní lhotejnost k danosti. Nejsou obětmi. Ačkoli pospolitost lodi je zcela imaginární a prolévaná krev zcela reálná, princip transportu zaměňuje jejich status. Lineární vítěz nad koloritem, iluze přímky a směřování nad řádem místa.

Neméně než „zapomenutost na prostor“ a náboženství ne-místa je důvodem k ochotě nechat se transportovat afektivita. Replikou na Kantovu výzvu – *Sapere aude: Habe Mut dich deines eigenen Verstandes zu bedienen*⁵ – je ustrašená semknutost pospolitosti na cestě, jejíž cíl má poslední legitimaci sám v sobě, nedospělost v plně kantovském smyslu, která hledá skrytost před důsledky odmytologizování skupinově specifických zdrojů identity a orientace, jakož i možnosti masového transportu za svobodou. Rezignuje-li na svou nedospělost, stane se člověk nejrozšířenějším osiřelým prvkem noosféry. Domov svobody – loď, na níž se ocitá, aniž by v dospělém rozhodnutí přešel nástupní můstek, je dítětem mesaliance, matky Velké Ideje, zrozené v podlebí filosofů či zjevení teologům. a otce Strachu, zplozence nesoběstačnosti vlastní existence. Jen pro něj mlčí k soupatřičnosti, do níž je vsazován, jen pro něj se vzdává kritiky jednání, jímž je mu představován cíl jeho sebeuskutečňování jako člověka stávajícího se k něčemu danému, jen pro něj přijímá společné jméno, společné dílo dějin, společného Tvůrce. A ovšem, jen díky prodchnutosti sjednocující ideou nikdy nepropadá panice: pokud se jí nechává vést, aby se na základech své konečnosti pouštěl do provádění nekonečného projektu antropogonického exodu, utopické cesty a apokalyptické mobilizace⁶, žije ze zajištěnosti všech kritických chvil. Uvážíme-li, že to není minulost, nýbrž dnes se naznačující budoucnost, která dává důvody k zármutku a sklíčenosti, s níž někteří konstatují, že být do takové budoucnosti zrozen je vlastně nevýhodné⁷, pak by si ona velká vyprávění, tolik kritizovaná metanarativita, rozkošatělá na jednotné ideji smyslu, zasluhovala více úcty. Přinejmenším se jejich přičiněním bude člověku lépe umírat, některým možná i s pocitem svobody – a to není málo.

Podle Stephena Hawkinga je „mezní podmínkou univerza to, že nemá meze“⁸, je bezhraničné a vyznačuje ho bytí. Analogické platí o svobodě: mezní podmínkou řeči o svobodě je vědomí nemožnosti stanovovat meze, neboť hovořit o svobodě znamená tvořit obraz něčeho, jehož bytí je bezobrazné. Bez tohoto vědomí je svoboda vyslovována v mezích rámce připouštěného Velkou Ideou, funkcionalizována k potřebě lodníků, přivlastňujících si odpovědnost za pasažéry. Definitivně se spojuje s nárokem, odůvodněným potřebou kapitánského můstku: nárokem na vidění. Absolutní potřeba vidění absolutizuje kontroverze o zahlížení a v řeči nahlížejících se rozmáhá apokalyptický tón⁹. Nese ji potřeba odhalování, odkrývání, vydanosti intimně skrytého nediskrétnosti vidění, porušování stínu a tajemství pohledem; tón zbavení skrytosti a vydanosti k disponování.

⁵ Srv. I. Kant, *Beantwortung der Frage: was ist Aufklärung?*, 1784, Akademische Ausgabe VIII, s. 35.

⁶ Srv. P. Sloterdijk, *Eurotaoismus. Zur Kritik der politischen Kinetik*, Frankfurt 1989, s. 335.

⁷ Srv. např. É. Michel Cioran, *Vom Nachteil, geboren zu sein*, Frankfurt 1977; též, *Die verfehlte Schöpfung*, Frankfurt 1979 („Žít zcela bez cíle: Viděl jsem takový stav zazářit a často jsem ho dosáhl, aniž bych byl schopen v něm prodlít: jsem příliš slabý pro tak velké štěstí“, s. 64).

⁸ Srv. S. Hawking, *Eine kurze Geschichte der Zeit. Die Suche nach der Urkraft des Universums*, Reinbek bei Hamburg 1991, s. 173 – „Univerzum by bylo zcela uzavřeno v sobě a nebylo by podřízeno žádným vnějším vlivům. Bylo by ani nestvořené ani nezničitelné. Prostě by bylo BYTÍM“.

⁹ Srv. J. Derrida, *Apokalypse*, Graz - Wien - Böhlau 1985, zvl. kap. Von einem neuerdings erhobenen apokalyptischen Ton in der Philosophie, s. 9 - 90; „*Apokalypso*, odkrývám (decouvre), odhaluji (dévoile), vyjevují (révele) věc, která může být částí těla, hlavou nebo očima, tajnou část, pohlaví či cokoli, co má být drženo ve skrytosti, tajemství, věc, již je nutno skrývat, věc, která nemá být ukazována ani vyslovována, která snad může být znamenána, avšak nemůže či *nesmí* být vydána pohledu“ (s. 12).

Odo Marquard říká, že je třeba osvobodit člověka z absolutních kontroverzí o absolutno. J.-F. Lyotard ukazuje, že je možné absolutizovat partikulární, ale samo absolutno nemůže existovat. Oba tak usilují obnovit telurickou vázanost svobody, zpřetřhanou konfliktem o absolutno. Zřejmě bez naděje na úspěch, protože nestojí jen proti konfliktu idejí, ale především proti technice, která svými výsledky odpoutává člověka od prostředí. Nejpozoruhodnější prvky se soustřeďují právě na oblast vidění, světla, osvětlení. Disponujeme technickými přístroji, které umožňují vidění, byť ve skutečnosti panovala tma. Senzorickou ztrátu optického vnímání nahrazuje apokalypsa reálné tmy, odhalování ke svobodě vidění. Ostřelovač na hranici se pak může orientovat jako ve světle, je osvobozen od podmíněnosti prostředím a dostává prostředí pod kontrolu. S ním zároveň i jiného člověka, který se vydal skrytosti tmy a nyní je odhalován, vystavován očím v nahosti svého úmyslu.

Jiným příkladem jsou přístroje, umožňující ontologickou svobodu. Prvořadě simulátory: simulátor jízdy v automobilu, umožňující perfektně a naprosto bez důsledků, nevyhnutelných v realitě, audiovizuální vněm situace rychlosti, překročení přípustných možností, havárie, roztržení sebe sama; simulátor letu v letadle, zavádějící do reality pád z výšky několika kilometrů jako součást tréninku; simulátor stavu beztlíže, rušící všudypřítomnost připoutanosti k tíži bytí; simulátor milostného aktu, oznamující na displeji počet *reálných* orgasmů počítačového partnera. Světlo a zvuk simulátoru, kabina jiné reality – jenom říše pohádek člověka technologického věku? Kudy vede okamžitá hranice mezi mýtem a logem? Malou ukázkou ontologické svobody prožíváme dnes a denně: televizní replay, opakovaný záznam, znovuvydané znovuvydávání toho, co se událo, vyjmutí dění z uplynulosti v čase, totální svoboda od události a času, v němž se odehrála.

Je-li idea svobody spjata s viděností, s nahlížením, s prosvěčujícím pohledem a s odhalením, s apokalypsou, pak se naplňuje s proměnou bytí v obraz, v telereality. „Stát se *filmem*, to se zdá být naším společným osudem“¹⁰, uvádí P. Virilio. Tajemství se uchovává zákazem filmovat. Kde takový zákaz neplatí, jako např. při přenosu bohoslužeb, tajemství neexistuje.

Odhalenost, vizualizace, transparence, nepohyblivost a vratnost dění v čase jsou náležitosti agónie pravdy. Alétheia, pravda jako vzcházení ze skrytosti do neskrytosti, atrofovala do představování obrazů neobrazného, jejichž konflikt přináší neštěstí a smrt. „Stará aliance mezi světlem a pravdou – fotologický pakt okcidentální racionality – je rozbita od doby, kdy dokážeme to, co přináší světlo, nasazovat jako to, co přináší smrt“¹¹.

Nárok na vidění, který od určitého okamžiku vsazuje člověka do simulované skutečnosti, simulovaného dějinného spění, plavby, transportu, dějin spásy, má pouze involuční účinek. „Ubíráme se nazpět, avšak stále rychleji“¹². Rychlost involuce technologické civilizace ke znehybnění má přímou úměru v rozkladu důvěry ve vidoucí lodníky, přepravce přes ne-místo člověka do království naplněnosti. Sílí volání po diskřetní zastávce, anamnetickém sestupu ad fontés, fundamentální reorientaci. Tam dole, u pramenů identity, vystrojují právě další lod' k plavbě.

¹⁰ Srv. P. Virilio, c. d., s. 46.

¹¹ Srv. P. Sloterdijk, *Eurotaoismus. Zur Kritik der politischen Kinetik*, Frankfurt 1989, s. 121 („Z fotologického hlediska se pravda jako dění odkrýváni uskutečňuje po třístupňové škále: ta se odvíjí od přirozeného nebo umělého osvětlení pevných těles, která skrze svou autarkní reflexi dospívají k viditelnosti, přes aktivní nebo invazní prosvícení těles až k finální proměně těles ve světlo“).

¹² Srv. P. Virilio, c. d., s. 47.